

Széchenyi Ágnes

IRODALOMTÖRTÉNET-ÍRÁS ÉS INTERJÚ

Az alany igényli, hogy birtokolja a szöveget

Vezér Erzsébet emlékének

Tanulmányomban egy sajátos szemszögből vizsgálom az interjút. Arról gondolkodom, példák, köztük személyes példák nyomán is, hogy a (hosszabb terjedelmű) *irodalmi interjúk*, legyenek azok az életútra vagy más központi témára összpontosító beszélgetések, miként lehetnek segítségére az irodalomtörténetnek, milyen módon bővítik az irodalomtörténet forrásait.¹ Nem a mára gyakorlatilag végtelen számú *egyedi* író-interjúval foglalkozunk, hanem az archívumok kutatási irányával, a különböző típusú tematikus beszélgetéssorozatokkal és az ezekből létrejövő kötetekkel. S ezek közül is csak néhányal.

Irodalomtörténeti alapfogalmak című könyvében², az egyik első szisztematikus magyar irodalomtudományi munkában (1931) Thienemann Tivadar írja a következőket: „A napisajtó a konkrétumokat keresi, az irodalmilag elvont papírosnyelv helyett is az élőszóhoz közelebb eső kifejezéshez vonzódik, talán mindvégig színtelennek érzi az írott stílust, legalább erre mutat, hogy egyik jellegzetes irodalmi formája, az *i n t e r j ú*, az irodalmiságtól mentes szóbeli közvetlenséget akarja megrögzíteni a betűk által. Az interjú eredetét egy angol újságíróra szokás visszavezetni, de alapformáit ott fedezhetjük föl Luther *Tischgespräche*iben, Goethének Eckermannal való beszélgetéseiben, hol az élőszó és az írás különeműsége és az élőszó pótolhatatlansága tudatossá vált.” A idézetben érdekes kettősséget látunk. Azt először is, hogy interjú műfaját Thienemann egyfelől a napisajtóhoz, vagy ahogy ő mondja, az idő-sajtóhoz köti. De *eredetében* sokkal korábbra datálja, mint a sajtó térfoglalása és magasabbról is eredezteti, ugyanis a művészetből vezeti le. A bő három és félszáz évvel korábbi

¹ A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Magyar Rádió sok „közös” interjút készítettek. A rádió elsősorú publikálási fóruma a portré- vagy tematikus beszélgetéseknek. A saját hangon való megszólalással közelebb hozza az írókat, lehetőséget ad arra, hogy az olvasó mögé lásson az alkotói folyamatnak, értelmezési segítséget kapjon a művekhez és beavattasson a közönség előtt elzárt irodalmi életbe, írói kapcsolatrendszerbe.

² Thienemann Tivadar: *Irodalomtörténeti alapfogalmak*. Pécs: Danubia Könyvkiadó, 1931. 185.

1566-ban kiadott Luther-kötetét³ és a hozzá közelebbi, de szintén közel száz évvel azelőtt megjelent Goethe-beszélgetéseket említve meghatározásában.

Az irodalmiság és a szóbeli közvetlenség együtt jelentkezik az irodalmi interjúkban. Azok az interjúk, amelyekről én beszélek, nyelvükkel, kifejező készletükkel visszavezetnek az irodalmisághoz, hiszen megszólalóik, a beszélők, a nyilatkozók ebben az esetben írók. De a Thienemann említette „alapforma” vagy eredetminta már azt sugalmazta, hogy jelentékeny alkotók esetében az élőbeszéd megörökítése is értelmes és fontos feladat volt, ha esetleges is. Messze vezetne most annak taglalása, hogy a beszélgetés-formáját öltő irodalmi művek milyen mértékben rokoníthatók a későbbi leszármazottal, az interjúval. A kérdés azonban megérne egy tanulmányt.

Csakhogy – visszatérve a szóbeliséghez – a beszéd, bár az emberi kommunikáció magától értetődő elsődleges formája, kizárólag jelen idejű közlésre alkalmas. Még Thienemann fogalomgyűjteményének készültekor sem létezett mindenki számára használható adatrögzítő eszköz.⁴ A 20. század első felében a beszélgetésekről feljegyzések készültek vagy emlékezetből reprodukálták az elmondottakat. A sajtó fénykorában, az előző századfordulón is így készültek az interjúk. Még a rádió megjelenése (1925) sem hozott különösebb változást, néhány évtized múltán is kuriózumot jelentettek a *hangos* megszólalások.⁵ A célzott tartalmú és terjedelmes interjúkra még további évtizedeket kellett várni.

Vezér Erzsébet vezetésével 1963-ban kezdődött meg a Petőfi Irodalmi Múzeumban az irodalmi tárgyú hangfelvételek, interjúk készítése.⁶ Ő volt az, aki a múzeumi hangfelvételek publikálásával elfogadtatta az élőbeszéd felhasználását az irodalomtudományban. Kiderült, hogy az interjúk, a hangszalagos rögzített

³ *Tischreden*. Magyarul: Asztali beszélgetések. Fordította Márton László. Budapest: Helikon, 1983.

⁴ 1877-ben készült el az első fonográf (Thomas A. Edison), 1887-ben a gramofonon (Emil Berliner). 1931-ben mutatta be az RCA Victor amerikai rádió és hanglemeztársaság mutatta be először a kísérleti stádiumban levő 33 1/3 fordulatszámú hosszan-játszó lemezt. Az első magnetofont 1929-ben készítették. A magnetofon tömegessé azonban csak jóval a II. világháború után vált.

⁵ Ma is eseményszámba megy, ha egy-egy nagy író a saját hangján szólal meg, olvas verset. Ld. a Petőfi Irodalmi Múzeum „Aranyhangok” című CD-sorozatának darabjait vagy a legutóbbi kiadványok egyikét, amely Babits Mihály hangján ad közre verseket.

⁶ Az interjúk mint lehetséges források ekkor már más területen is szóba kerültek. A Párttörténeti Intézet keretei között hivatalosan 1962-ben hozták létre a Visszaemlékezés-gyűjtő Csoportot (VEGY). Mint az elnevezés mutatja, nem csak illetve akkor még nem elsősorban interjúról, hanem memoárokról volt szó, ebből nőttek ki a magnetofonos beszélgetések. A politika ekkor lényegében (voluntarista) megrendelő szerepben jelentkezett. Az 1948-ban létrehozott Munkásmozgalmi Intézet feladata a kommunista múltra vonatkozó dokumentumok összegyűjtése volt. A megrendelésre készülő visszaemlékezésekről és interjúzástól a dokumentumok szaporítását lehetett remélni és elvárni – bizonyos mértékben befolyásolva a történelmi múlt tényeinek súlyát. Ezzel kapcsolatban ld. Kerekasztal-beszélgetés az Intézet múltjáról, jelenéről, jövőjéről létrehozásának 50. évfordulóján. *Múltunk*, 44. évf. (1999) 1. sz. 202–215.

beszélgetések nem is csak az irodalmi muzeológiát, de az *irodalomtörténeti kutatásokat is* szolgálják.⁷ (A 60-as évek elején az irodalmi muzeológia sem volt még elfogadott diszciplína.) Vezér Erzsébet személyében intézmény volt. Elsősorban Ady-kutató volt, s amikor az interjúzásnak nekifogott, még éltek néhányan, valóban csak néhányan, akik személyesen ismerték a költőt vagy inkább a hozzá egykoron közelállókat. Az első interjúi (és leletmentő levelezése) Ady nyomait kutatta.⁸ Eörsi Istvánnal együtt Vezér Erzsébet készítette „a nagy” Lukács György interjút is 1971-ben. Abban, hogy a nagybeteg Lukács megnyílt, az is szerepet játszott, Vezér Erzsébet egyike volt a Lukács szemében legnagyobbnak tekintett Ady Endre kritikai kiadásában közreműködőknek. Azaz az interjúvoló *személye* (vagy értékrendje, személyisége) itt is fontos.

Vezér Erzsébet interjúi igen sok esetben segítettek abban, hogy emigráns hagyatékok, iratok visszakerüljenek Magyarországra. Ha megnézzük az Adyról (és József Attiláról) készített interjúit, a megszólalók között bizony többségben vannak a hazájukat elhagyni kényszerültek.⁹ Többnyire baloldali vagy a baloldalhoz kötődő emigránsokról beszélünk ez esetekben. A szocialista kultúrpolitika legitimációja szempontjából fontos volt, és egyre fontosabb is lett, a Nyugattal fenn tartott kapcsolat. Az archiválási céllal készült interjúk az új, az itthoni szellemi vérkeringésbe korábban be nem kerülhetett információkkal, tényanyaggal, értelmezésekkel szolgálták az irodalomtörténetet, nem egyszer érintettek tabutémákat is, és egyben mutatták a haza nyitottságát is az emigránsok, disszidensek felé.¹⁰

⁷ A tágabban vett „oral history” itthoni felhasználásáról és problémáiról ld. Lénárt András: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *AETAS* 22. évf. 2007. 2. szám 5–30.

⁸ Lesznai Anna, Lukács György, Dienes Valéria, Fenyő Miksa Tabéry Géza, György Ernő interjúk, Vészi Margit Adyra vonatkozó naplójegyzetei, Ady Endre levelei Vészi Margithoz. *Irodalmi múzeum I. Emlékezések*. Szerkesztette Vezér Erzsébet. Budapest: PIM, 1967. A kis stencilezett kötet könyvritkaság.

⁹ Ld. a Fenyő Miksával, Darvas Lilivel, Hauser Arnolddal, Lesznai Annával, Gyömrői Edittel, Ignóus Pállal, Hatvány Bertalannal, Cs. Szabó Lászlóval készített beszélgetéseit. Vezér Erzsébet: *Megőrzött hangok. Válogatott interjúk*. Válogatta és szerkesztette Eörsi István és Maróti István. Budapest: PIM, 2004.

¹⁰ Vezér Erzsébetet vélt (és lényegében valós) ellenzékiése miatt távolították el a PIM hangtárából a hetvenes évek elején. Csak akkor még ismeretlen volt ez a fogalom. Nekrológjában ezt írta Eörsi István: „Amikor egyszer 1971-ben bement a munkahelyére, néhány kitűnő kollégája éppen a szobáját, a fiókjait kutatta át. Bár nem találtak bűnjelet, rögvest nyugdíjazták, és tartózkodóbb állampolgári magatartásra intették. Nyugdíjasnak azonban nem volt túl kiváló, én rögvest nyugtalandíjasnak kereszteltem el. Ekkor kezdte meg franciaországi és amerikai portyázásait, irodalmi és történelmi szempontból felbecsülhetetlen értékű kéziratokkal, kiadványokkal és könyvformában máig kiadatlan magnós interjúkkal tért haza. Ha kutatásait valamiért éppen nem támogatta a Legfőbb Mecénás, akkor saját megtakarított pénzén folytatta őket tovább. Az így összegyűjtött zsákmányt tudományos intézeteknek, könyvtáraknak adományozta.” *Népszabadság*, 2003. július 6.

A kezdeti interjúk kiforrotlan kérdezői technikával készültek. Az elsődleges cél információk rögzítése volt. Amikor Vezér Erzsébet már igen beteg volt, magam is szerettem volna közreműködni abban, hogy rengeteg interjújából egy gazdag, az ő portréját is felmutató kötet formálódjon. Interjúinak egy-egy példánya nálam volt, talán van ma is. Minden túlbecsülhetetlen értékük ellenére elborzadtam attól, hogy a leírt, nem autorizált példányok mennyi hibát tartalmaznak. Hibás évszámokat, nemegyszer – hiszen idős emberek beszéltek – évtizednyi tévedéseket, s a beszélők levegőben maradt hangsúlyai miatt, illetve a gépelők hibájából mennyi elírást, bizonytalanságot, kétértelműséget. Nem mertem a szövegekhez hozzányúlni, még a korrekciók jól látható, egyértelmű jelzésével sem.¹¹ Ezen felül azzal a problémával sem tudtam volna megküzdeni, hogy mit csináljak az interjúk végén található beszélgetés töredékekkel. A hangtárban őrzött (és leírt) nyers beszélgetések gyakran végződnek az általános kérdéssel, hogy *mire emlékszik még?* Ez a levegőben lógó, kevésbé célra tartó kérdés sokszor hozott még elő fontos emlékeket egy-egy interjú végén. Tipikusan nehéz probléma, mit kezdünk az ilyen fontos, mégis „lötyögő” információkkal, hiszen lehet, hogy soha, senki nem fogja használni a szövegeket, elnyeli őket a felejtés.¹²

Vezér Erzsébet utóda a PIM hangtár élén Kabdebó Lóránt lett. A Vezér Erzsébet alapozta hangtár bővült és nagy ütemben fejlődött. Kabdebó Lóránt nemcsak szervezője volt a hangtár tevékenységének, de az egyik legkiválóbb és legszorgalmasabb interjú-készítő is. Az irodalmi interjúk nagyon széles skálán mozognak. Elkülönítő szempont lehet eleve az is, hogy milyen tartamot fognak át a beszélgetések. A mennyiség szempontjából a szélső pontot két hatalmas publikált emlékfolyam jelenti: Szentkuthy Miklósé és Határ Győzőé. Mindkét életút-interjút Kabdebó Lóránt készítette.¹³ Közös a két beszélőnél, hogy életművük „különc” életmű, mindketten kísérletező emberek, írói és emberi gesztusaik, életvitelük még az alkotó embernél megszokotthoz mérve is szertelen. Mindketten vallomások nagy értelmezők, az interjúik írói szerepük tovább stilizálása, kiteljesítése. Ebben az esetben jó, ha az interjú készítőjét magát is érdeklik egyfelől az apró részletek, van türelme meghallgatni, sőt előhívja azokat az emlékezetből. Másfelől pedig jól érzékeli, hogyan tágulhat egy-egy interjú az alkotáslélektan, folyamatrajz vagy éppen a társadalomtörténet felé. Itt megmutatkozik, hogy az ún. életút-interjúnál elvileg (és szinte gyakorlatilag) nincsen időkorlát.

Az interjúk jól körülírható csoportja a *tematikus* interjú. Ebből a szempontból négy (!), kötetű formálódott interjú-sorozatra emlékeztetek itt, ezeket is

¹¹ A *Megőrzött öreg hangok. Válogatott interjúk* c. kötetet Eörsi István és Maróti István szerkesztették, a sajtó alá rendezésben és a jegyzetek készítésében Balogh Csaba, Eörsi István és Kemény Aranka vettek részt.

¹² A megoldási javaslatom egy név- és tárgymutatóval ellátott anekdota-tár lett volna.

¹³ Szentkuthy Miklós: *Frivolitások és hitvallások*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1988, 680 p. Határ Győző: *Életút I–III*. Szombathely: *Életünk*, 1993, 1994, 1995, 254 p, 484 p, 476 p.

Kabdebó Lóránt készítette.¹⁴ Mindegyik egy-egy kijelölt témát jár körül tíz vagy akár húsz íróval. *A háborúnak vége lett* – mint a címe is mutatja – az 1945 és 1947/48 közötti évekről, az irodalom intézményrendszerének, folyóiratainak újbóli megindulásáról (illetve már beszűküléséről), a megszólaltatottak akkori helykereséséről, a háborús traumák lezárásáról és az új ambíciókról, tervekről szól. A különböző nézőpontú beszélgetések együtt majdhogynem *korszakmonográfiává* szélesednek. *A Műhely titkai* egy-egy mű, azaz szöveg megszületését mutatja be. Feltárja az életrajzi mozzanatok, beavat a keletkező szöveg esztétikájába, az alkotói dilemmákba. *A Sorsfordító pillanatok* címet kapta az a beszélgetésfolyam, amely egy-egy életszakaszt, politikai vagy egzisztenciális eseményt, döntő fordulatot jár körül. *Az Elvesztett otthonok* – a cím Vas István 1942 és 1947 között született első visszaemlékezés-kötetéről kapta címét – nemcsak épületeket, lakásokat sirat, hanem kultikus mesterek dolgozószobáinak hangulatát idézi fel, műhelytitkokról és tárgyi vonatkozásokról szól, és anekdotákat őriz meg. *A nemzet szellemi és történelmi folyamatoságát* biztosító beszélgetéssorozatok voltak ezek, a 20. századi irodalmi modernséghez, a *Nyugathoz* való újbóli és nyilvános visszaforrást, visszanyúlást szolgálták a beszélgetések. Esterházy Péter szavát idézte a kötet bevezetője: „A posztmodern kelgyő önmaga farkába harap”.¹⁵ Ezek a beszélgetések örökítették meg a *Nyugat* harmadik nemzedéke hang- emlékeit.

A jó irodalmi beszélgetéseknek is elengedhetetlen feltétele a bizalom. Elsődlegesen az interjú szituáció megteremtésében és fenntartásában, de végül az interjú utóéletét, archiválást vagy publikálását tekintve is. S akkor most hadd legyek itt személyes. Hadd mondok el életem első nagy-interjújának nyitányát.

Bizonyos vagyok benne, hogy az irodalomtörténetet segítő mélyinterjú-típus *nem a pályakezdekők* műfaja.¹⁶ Ennek némiképp ellentmond a magam példája. Egyetem után néhány évvel kezdtem interjúkat készíteni, nem csak úgy bele a világba, hanem céltudatosan. Későbbi kandidátusi dolgozatom a *Válasz* című folyóirat problémáival foglalkozott. Az 1980-as évek közepén felkerestem mindazokat, akik kapcsolatban voltak az 1934 és 1938 illetve 1946 és 1949 között működött orgánummal. A felkeresettek sorrendben Szentkuthy Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Sötér István, Keresztury Dezső, Püski Sándor és Kerék

¹⁴ Az interjúk döntő hányada a Magyar Rádió Irodalmi osztálya közreműködésével készült, a beszélgetéseket az irodalmi műsorok többször is sugározták. A kötetek később kiegészültek már, csak a hangtár által őrzött, de szerkesztett beszélgetésekkel is.

¹⁵ Ld. a *Nyugat* kultúrpolitikai recepciójának történetét. A témáról a centenáriumi konferenciák anyagában is bőven van információ.

¹⁶ Nemcsak a kérdező életkora tényező természetesen, hanem az alanyé is. Azzal is számot kell vetni az interjúk kapcsán, milyen idős a kérdezt, mennyire van involválva a történetbe, milyen a saját életéhez való viszonya stb. Az igen idősek esetén egy komoly interjúkészítő – ha nem is ezekben a pszichológiai terminusokban –, de számot vet az Erik Erikson által utolsó pszichoszociális válságnak nevezett életkori szakasz nehézségeivel.

Mihály voltak. Csupa idős, 70–80 éves emberhez kerestem és találtam utat. A kíváncsiságért is igen hálásak voltak a pályájuk lezárására készülők. De kellett még valami. Aki jó akar lenni a szakmájában, bármi legyen is az, hozzá kell még tegyen ehhez valamit, ami csak ő. Megpróbáltam én is.

Az első alanyom Szentkuthy Miklós volt, a nagyműveltségű, ultrasznob, kísérletező író. Róla tudtam, hogy ruhatárában őriz egy püspöki ornátust, azaz katolikus szertartási öltözetet, s azt évente legalább egyszer magára ölti, felmegy a Gellérthegy tetejére vagy a Várhegyre, s hajnalban vagy szürkületben, kiválasztottak kis csapata élén megáldja a várost. Frivolitás volt ez a javából, kegyeltsértés és tiszteletlenség – egyszersmind magasrendű, sajtóságos hit. Első látogatásom előtt a Ferenciek tere kegyesüzletében vásároltam egy kis fém serleget, a szemközti patikában egy csomag ostyát, s egy pogácsaszaggatóval kerek áldozati ostyát szúrtam ki a fehér olvadékony anyagból. Egy üveg (mise)bor még – így állítottam be. A siker teljes volt. Az interjú jól sikerült – ezzel nem lett volna baj, hálás, oldott beszélő volt, nagy értelmező, mesélő. De még a barátságába is fogadott, és ettől fogva a felesége tanított latinra.

S itt hadd mondok el ellenpontozásul egy kudarccal végződött másik interjú-történetemet. Miután megvoltam a *Válasz* szépíróinak történetével¹⁷, felkerestem a folyóirat agrárszakértőjét, Kerék Mihályt.¹⁸ A beszélgetés töredéke megvan – de nem lett előle kerek, publikálható egész. Kerék Mihály már betegeskedett, közelebb volt a 90-hez, mint a 80-hoz. Az élete a koalíciós korban megtört, s másokkal szemben még mindig nem tudott és nem mert beszélni az ún. kényes kérdésekről. Hiába volt a felkészült érdeklődés – a siker elmaradt. A beszélgetés mindinkább zihálásba torkollott, egyre nehezebben vette a levegőt, ahogy a kérdések nehezültek a számára. A történelem nagyobb erővel szól bele egy emberi sorsba, pályájába, sem hogy azt az utókor kíváncsisága feloldja. Vagy mégis: mielőtt eljöttem, visszaintett. Feleségével levetetett a polcról néhány könyvet, az akkoriban antikváriumokban sem kapható munkáit a telepítésről, a földbirtokpolitikáról, a szociálpolitika kérdéseiről, s odaajándékozta nekem őket. Annyi ereje volt, hogy a négy kötet egyikét dedikálja. Elbocsátott békében. Ha rá gondolok, ha az ő munkáival foglalkozom, máig hallom a becsukódó lakásajtón át is kihallatszó fullasztó köhögését.

Volt másfajta kudarc is, azt is a politikailag és a társadalmilag meg nem emésztett kérdések körüli nem egyértelmű közbeszéd okozta, ha másképpen is. Ez az eset Keresztury Dezső interjújához kötődik. A készülő faggatózásról tudott a koalíciós korszakbeli *Újholdat* ekkor évkönyv formájában feltámasztó Nemes

¹⁷ Szentkuthy Miklós (PIM Hangtár K 317□318), Vas István (K 321□323, 452, 471), Weöres Sándor és Károly Amy (K 330), Sötér István (K 362□363 és 439), Keresztury Dezső (K 455□456), Márkus István (K 466, 158, 499, 500), Püski Sándor (K 463–465).

¹⁸ Sőt, még önéletrajzi visszaemlékezése sem, amit még a 70-es években küldött el Saád Józsefnek, aki azt utóbb megjelentette. „... hivatásom a mezőgazdaság” *Korall*, 19–20. 53□75. A visszaemlékezésről az interjú készítésekor nem tudtunk.

Nagy Ágnes és Lengyel Balázs, s már a beszélgetés előtt azt kérték, hogy náluk jelenjen meg a beszélgetés.¹⁹ A megjelent szöveg – azon túl, hogy már Keresztury Dezső előtt én javítottam az előbeszédet, illetve az előbeszédből adódó laza és nem is feltétlenül logikus szerkezetet – két ponton tér el a felvett interjútól. Az egyik „húzás” magától Keresztury Dezsőtől eredt. Elmondott egy történetet – jelezve, hogy utóbb talán meggondolja a közzétételét –, de hangsúlyozva, mindenképpen el akarja mondani. Ez Elek Artúrnak, a *Nyugat* finom tollú műkritikusának az öngyilkosságára vonatkozott. Történetesen baráti-irodalmi vendégség volt a ház egy másik lakásában azon a napon, amikor Elek Artúr öngyilkos lett. A vendégség meghívottjai között volt Keresztury Dezső és Szabó Lőrinc is. Az egyik távolabbi lakásból hallatszott erős dobbanás után szaladgálás kezdődött a házban, s a cselédség jött is a hírrrel, az Elek nagyságos úr föbe lőtte magát. A döbbenet torokszorító pillanataiban Szabó Lőrinc azt mondta, jól tette, ez a sors várt volna rá. Mindez az interjúban azért hangzott el, mert Szabó Lőrincet 1945 utáni igazolóbizottsági eljárás alá esett, sok emlékezés állt ki Szabó Lőrinc mellett vagy éppen ellenkezőleg, s erről kérdeztem Keresztury Dezsőt.²⁰

Az interjú másik sarkalatos pontja Révai József személyének megítélése volt. Keresztury Dezső a kultúrpolitikus *tehetségéről, szellemi kvalitásáról* és 1945 táján mutatott problémaérzékenységéről beszélt elismerőleg a magnetofon számára. Nem a tényleges szerepéről, és főleg nem a Rákosi-féle rendszer berendezkedése utáni működéséről szólt, azzal szemben határozott fenntartásai voltak Keresztury Dezsőnek is. Ez nem volt a beszélgetés része. Az újholdas szerkesztők azonban nem fogadták el Keresztury Dezső mondatait és igen hosszas beszélgetések után rávették a nyilatkozót, hogy semmiféle pozitívumot ne társítson Révai József nevéhez. A cenzúrázás magyarázata paradox módon éppen a korábbi cenzúra volt, a politikai diktatúra illetéktelen beavatkozása az irodalom szférájába. Az ún. újholdások hallgatásba kényszerülése vagy éppen dacosan vállalt elhallgatása a Rákosi-korszakban, az ebből adódó bénulás és gátlás, ami még a 80-as évek közepén sem oldódott. A magnetofonos felvétel és a kész szöveg összemérhető, a PIM hangtára őrzi az eredeti verziót.

Még két példát emelünk ki az interjú-folyamokból, ahol a kérdező és a kérdezett viszonya feltűnő eredményre vezetett. A kérdezett mindkét esetben Réz Pál, a *Holmi* főszerkesztője, évtizedeken át könyvkiadói szerkesztő, igazi irodalmi ember. Néhány éve Parti Nagy Lajos készített sok órás beszélgetést vele. A diskurzus különösen sok mindenre kiterjedt. Az egyetemi és kollégiumi évektől, az irodalmi élet számos kérdésén át a magánéletig, a feleség elvesztéséig, a

¹⁹ Keresztury Dezső: A két *Válasz* körül. *Újhold-Évkönyv* 1986/1. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986. 410–427.

²⁰ Azóta megjelent Kabdebó Lóránt *Szabó Lőrinc „pere”* c. kötete, amely a kérdést részletesen elemzi. Az interjúról, amelyen pedig Kabdebó Lóránt is jelen volt, nem esik szó a kötetben.

személyes babonáig. Parti Nagy Lajos egyszerre beavatottként és kíváncsi hallgatóként, nagy respekttel a kérdezett iránt, hívta elő az emlékeket. Az interjú főszereplője természetesen a kérdezett volt, de mégis érzi a hallgató, az olvasó, nem mindenki tudott volna ilyen feltárulkozást előhívó beszélgetést készíteni. A másik emlékezetes Réz Pál interjút egy igen rátermett fiatal riporternő, Veiszer Alinda készítette a Magyar Televízióban. A korkülönbség itt a kérdező és a kérdezett között ötven (!) év volt, azaz unoka–nagyapa viszonyban állt a két személy. (Az előző esetben csak huszonhárom év volt a korkülönbség. Ez is több persze, mint egy nemzedéknyi.) Az élő legendával szembesülve felkészülten, de gyanútlanul és kívülről kérdezte alanyát, a beszélgetés emberi arcot mutatott, örökített meg. És a kérdezett láthatóan őszintén megrendült, amikor a fiatal beszélgetőtárs korunk Osvátjának nevezte.

A szakmai faggatózások sorában külön rangot képviselnek a szerkesztő-kritikus Domokos Mátyás interjúi, illetve kötetei.²¹ *A pályatárs szemével*²² című interjúkötet műfajmegjelölése így hangzik: *négykezes tanulmányok*. S valóban: a kérdező személyisége, irodalomfelfogása ez esetben épp oly hangsúlyos, mint a megkérdezetté. A kötetből kiolvasható, hogy a kérdező személyesen, szakmai egzisztenciáját tekintve teljes mértékben involválódott a beszélgetésekbe, hogy lételeme volt az irodalom. És bár interjúkból áll a kötet, a mondottak súlya, értéke okán a fülszövegbe az interjúnál magasabb rendű műfaji meghatározás került. S valóban – ez esetben értelmezhető ez a tartalmi minősítés.

Külön blokkba sorolhatók az írói műhelyekben tett látogatások, az *atmoszféra- és hangulat-interjúk*. Ezeknek a beszélgetéseknek egy író társ, Bertha Bulcsu, az *Élet és Irodalom* publicistája volt a nagymestere.²³ A kérdező itt az alkotók személyiségjegyeit kereste. A beszélgetéseket a tárgyi környezet jellemzése vezette be, s olyan – egyébként ismétlődő, majd mindenkinek feltett – kérdések zárták a beszélgetést, mint például az, *álmodni szoktál, vannak visszatérő álmaid?*; vagy *mondj egyakkora összeget, amit soknak tartasz*, vagy például, *a napalokat szereted-e jobban vagy az éjszakákat*. Közben esett szó az irodalom szerepéről, az írói magatartástípusokról, a próza, a líra és a dráma aktuális kérdéseiről. Bertha Bulcsu gesztusai – ezek persze nem olvashatók az írott szövegekből, láthatatlanok maradnak – részei voltak a beszélgetéseknek. Ezek a beszélgetések a legszélesebb közönség számára is érdekesek voltak, ezért adta őket közre a több tízezer példányban megjelenő *Élet és Irodalom*.²⁴ (Igaz, abban a politikai

²¹ Az itt nem elemzett másik fontos kötetet beszélgetéseit Lator Lászlóval közösen készítették. *Versekről – költőkkel*. Budapest – Pozsony: Szépirodalmi – Madách, 1982.

²² Domokos Mátyás: *A pályatárs szemével*. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1982.

²³ Bertha Bulcsu: *Írók műhelyében*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973, *Délutáni beszélgetések* uo. 1978.

²⁴ Az *Élet és Irodalom* a lap fénykorában, a 70-es évek végétől, a 80-as évek elejétől kb. 60 ezer példányban jelent meg.

korszakban, amikor az irodalom szinte kötelezően vitt valami irodalmon túli feladatot, a szépirodalmi könyvek példányszámai is magasak voltak.)

Utóbbi példáinkban, Kabdebó Lóránt köteteinél, Domokos Mátyás, Bertha Bulcsu interjúinál már *szerkesztett* beszélgetésekről esett szó. Ez egészen másfajta minőséget képvisel a hangzó beszélgetésekhez képest. És itt lényeges ponthoz jutunk, az archiváláshoz. Mi az interjú útja, honnan hova kerül? A magnós beszélgetéseket általában a készítő intézmények leírják, az adatokat egyeztetik és javítják az interjú alanyával. Az élőbeszédet gyakorlatilag *mindig* javítani kell, ha írásban akarjuk közzétenni.²⁵ Az interjú-alany igényli, hogy alakítsa, stilisztikailag kiigazítsa, *birtokolja* a szöveget. Az interjú alanyának elvitathatatlan a joga ahhoz, hogy legjobb formájában jelenjen meg a nyilvánosság előtt. Az író ezt az igényt még magától értetődőbben érvényesíti – még akkor is, ha a beszélgetés hanganyaga önálló életet él a hangtárban, s abban benne maradnak a pontatlanságok, a „hibák”, a hiányok, s egyszer majd valaki esetleg közreadja a rádióban vagy ráteszi a beszélgetést egy „Aranyhangok” cd-re. (Nem a történelmi-politikai interjúk, visszaemlékezések gyűjteményéről szereplőinek utólagos magatartási korrekciójáról, szerepének átstilizálásáról van szó, s nem is arról, amire a Keresztury-interjú története kapcsán utaltunk.) Persze ettől még kérdés marad az idős visszaemlékezők hitelessége. Az érzelmi emlékezettel nincs mit vitatkozni – úgy kell elfogadnunk az emlékeket, ahogy azok lenyomata egy emberben megmaradt, ahogyan a tudat megőrizte. A tényeket azonban (évszámokat, neveket, mű- és kötetcímekeket stb.) korrigálni kell és a javításainkkal az alanyt is szembesíteni kell, nincs helye szépelgésnek, védelemnek.

Mit kell tenni a tabutémákkal? Természetesen törekedni kell rá, hogy lehetőleg mindenről szó essen, az ún. kényes témákról is (mint pl. származás, asszimiláció, a II. világháború alatti viselkedések, besúgások, az írók és a hatalom kapcsolata). Tapintatos egyenességgel, de vállalva, ha a nyilatkozó csak az *off the record* gesztussal fakadó esetleges kötelezettséget. De nemcsak tabutémák voltak, hanem *tabu személyek* is. Miként jelentkezett ez az interjúzás kezdetén? A már említett, a 60-as évek elején születő munkásmozgalmi interjúk esetében pontosan kategorizálták az interjú-alanyokat, meghatározták a kiválasztott szereplők fontossági sorrendjét. Az első csoportba tartoztak a munkásmozgalom egykori igen tevékeny tagjai, a még élő 1919-es szereplők, a másodikba a szim-

²⁵ Saját tapasztalatom következik. 1987-ben (még inkább kezdő irodalomtörténészként) interjút készítettem Fejtő Ferencsel Párizsban és Schöpflin Gyulával Dissben (Anglia). A Fejtő-interjú után lelkes voltam, mert az alanyom aktív és színes személyiség volt, lelkes beszélgetőtárs. A Schöpflin-beszélgetés után kissé szomorú. Egy halk, visszafogott emberrel beszéltem, aki inkább lefokozta önnön szerepét, lassan beszélt, látszólag igen érdektelenül. A két beszélgetés leírása után azt észleltem, a Fejtő-beszélgetés nehezen használható, egyetlen mondat nincs befejezve, a gondolatok nincsenek kifuttatva. Megtévészett a beszélgetés atmoszférája, a meta-kommunikáció félrevitt. Mindent érteni véltem, amit Fejtő mondott, noha a taglejtés, az arcki-fejzés beszélt – és nem a szavak. Ezzel szemben a helyszínen kevésbé értékesnek vélt beszélgetés szinte nyomdakész volt.

patizánsok, a harmadikba az ún. polgári politikusok.²⁶ (A fiatalabbak kedvéért mondom, ez a kategória akkor a megbélyegzéssel volt egyenértékű.)

S így elértünk vagy visszaértünk a politikai rendszerből, klímából adódó kérdésekhez. 1976-ban dokumentumfilm készült Erdei Ferencről, amelyben más kortársak között megszólalt Bibó István is. Bibó tabu-személy volt, és majdnem az is maradt, mert bár szelíden, de megingathatatlanul ragaszkodott politikai álláspontjához, miközben fegyelmezetten viselte a rá mért szilenciumot, útlevelkérelmeinek nyers visszautasítását, a nyilvános nemlétet. Erdei Ferenc azonban a Kádár-rendszer egyik legitim politikusa volt, s 1971-es halála után a róla készülő dokumentumfilm ürügyén 1976–77-ben a készítők megkerestek és megtaláltak egy sor a rendszer által kevésbé honorált vagy egyenesen csak megtűrt személyiséget is, akinek a kifaggatása fontos volt. Így, mellékágon, szinte titokban került sor a Bibó-interjúkra. (Huszár Tibor, Hanák Gábor, Csoóri Sándor és Sára Sándor készítették.) Végül ezekből a beszélgetésekből is önálló kötet lett.²⁷ 1989-es megjelenése komoly eseményszámba ment nemcsak tudományos körökben.

A rendszerváltás éveiben kiugró számban készültek és jelentek meg interjúk, elsősorban a rádió *Vasárnapi Újság* című műsorában. Először egy sor baloldali, de a regnáló rendszertől eltérően gondolkodó, élete során börtönbe zárt személylyel készültek beszélgetések, majd a történelmi pártok életben maradt képviselőivel. Valóságos interjú-hullám árasztotta el a közönséget, a lapok, az elektronikus médiumok „történelemórái” egy bizonyos életkor felett máig emlékeztetnek.

A Bibó-interjú kapcsán említettünk már egy fontos nevet, Hanák Gáborét. Hanák a Történelmi Interjúk Tárának vezetője, az interjúzás, a magyarországi *oral history* megkerülhetetlen személyisége. Hanák Gábor a Magyar Televízió munkatársaként, Bokor Péter kollégájaként a *Századunk* csoport közreműködője lett. Ez a televíziós sorozat komoly saját archívumot hozott létre, megőrizvén a 20. századi magyar történelem szereplőivel készített beszélgetéseiket. 1985-ben ebből az anyagból jött létre a Történelmi Interjúk Tára Ránki György és Klaniczay Tibor (egy irodalomtörténész!) segítségével.²⁸ A Történelmi Interjúk Tára 1985 óta készíti és gyűjti a magyar történelem, közélet és kultúra meghatározó alakjaival készített interjúkat. Az interjúkészítők között volt például Réz Pál, Vezér Erzsébet és e sorok írója is.²⁹

²⁶ A beosztásokról készült és a Párttörténelmi Intézet Levéltárában őrzött dokumentumot idézi Lénárt András, 8.

²⁷ Huszár Tibor: *Bibó István. Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Budapest: Magyar Krónika, 1989. 369 p.

²⁸ A Történelmi Interjúk Tára az Országos Széchényi Könyvtár keretében működik. Történetéről és működéséről ld. Videopalack. Beszélgetés Hanák Gáborral. *Filmvilág*, 35. évf. 1992/11. 38–39.

²⁹ A TIT számára két portréfilmet készítettem, a franciaországi emigráns Fejtő Ferencről és Király Istvánról, az ELTE professzoráról, a szocialista kultúrpolitikusról.

Előadásunkban eddig a magnós interjúkkal foglalkoztunk, itt átléptünk az *audiovizuális* dokumentumok birodalmába. Itt már az emberi arc is megjelenik, a gesztusok is szerephez jutnak és a metakommunikáció is. Ezek a 20. század kitüntetett figyelmet érdemlő, új lehetőségeket felkínáló emlékei, ezek kezelésmódjukat tekintve is jelentősen eltérnek a több száz éves hagyománnyal rendelkező írásos anyagoktól és a fél évszázados hanganyagokétól is. A könyv- és levéltári gyűjtemények esetében alkalmazott módszerek és eszközök ugyanis sem az audiovizuális dokumentumok tárolására, sem azok kezelésére nem alkalmasak. Tanulmányunkban nem tértünk ki a *televíziós* portréműsorokra, azok gazdagsága miatt sem, meg azért sem, mert azok ismeretterjesztő funkciója talán fontosabb, mint forrásértékük.

Mit mondhatunk befejezésképpen? Azt, hogy az interjú *nagy felelősséget kívánó műfaj*. A kérdező oldaláról komoly tudást, valódi kíváncsiságot feltételez. Egy elrontott felvétel örökre meghiúsíthatja egy *forrás* létrejöttét. És mint láttuk, az irodalomtudomány mára már a kútfők közé helyezte az irodalmi beszélgetések műfajának legjavát.